

AK PLEK DESTANINDA KAHRAMANIN SONSUZ YOLCULUĞU

◆
THE ENDLESS JOURNEY OF HERO IN THE AK PLEK EPIC

Gülay ÇAKIR* -Aynur KOÇAK**

Öz

Tarihi gerçekliğin ve ulusal kültürün kodlarını oluşturan folklorik imge ve motifler, halkların dünya görüşlerini yansıtan en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Güney Sibiryalı Türklerden Şorların sözlü kültüründe önemli bir yere sahip olan destanlar da bu imge ve motifler aracılığıyla sözlü kültürün sanatsal kodlarının çözümlenmesinde zengin bir kaynak görünümünü sergilemektedir. Bu makalede Şor kahramanlık destanlarından biri olan *Ak Plek* destanı incelemeye tabi tutulmuş, yöntem olarak Joseph Campbell'ın *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* adlı eserindeki monomit kuramı tercih edilmiştir. Teorisini yolculuk metaforu etrafında şekillendiren Campbell'ın görüşlerinden hareketle *Ak Plek* destanı monomitik bir metin olarak ele alınmış, kahramanın yolculuğu ayrılma, erginlenme ve dönüş evrelerine ayrılarak incelenmiştir. Campbell'ın monomit kuramı bağlamında incelenen *Ak Plek* destanında epik kahramanın temelde eşini arayıp bulmak için çıktığı yolculuk ve üç âlemde gösterdiği mücadeleler toplumda düzen ve huzurun sağlanmasını da beraberinde getirmiş, yolculuk metaforunun, bireyselden toplumsala açılan bu erginlenme macerasının anlamlandırılmasında ideal bir ölçek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Monomit, Şor Destanları, *Ak Plek*, kahraman, yolculuk, erginlenme

Abstract

Folkloric images and motifs, which constitute the codes of historical reality and national culture, are among the most important elements reflecting the worldviews of peoples. The epics, which have an important place in the oral culture of the Shor, one of the South Siberian Turks, are a rich source for analysing the artistic codes of oral culture through these images and motifs. In this article, *Ak Plek* epic, one of the Shor heroic epics, is analysed, and Joseph Campbell's monomyth theory in his work *The Eternal Journey of the Hero* is preferred as a method. Based on the views of Campbell, whose theory is shaped around the metaphor of journey, the epic of *Ak Plek* is considered as a monomythic text, and the hero's journey is analysed by dividing it into the stages of departure, maturation and return. In the epic of *Ak Plek*, which is analyzed in the context of Campbell's monomyth theory, the epic hero's journey to seek and find his wife and his struggles in three worlds have brought order and peace in the society, and it has been determined that the journey metaphor is an ideal scale in making sense of this maturation adventure from individual to social.

Keywords: Monomyth, Shor Epics, *Ak Plek*, hero, adventure, initiation

Giriş

Joseph Campbell, 1949 yılında yayımladığı *The Hero With A Thousand Faces* (*Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*) adlı çalışmasında Jung'un arketip kavramını temel alarak geliştirdiği monomit kuramını ele almıştır. V. Propp'un işlevsel yaklaşımından farklı olarak Campbell, dizgesel özellikler ve işlevler arasındaki bağlantıları çözümlenmeyi değil, bu dizge ve işlevlerin ortaya çıkma esaslarını anlatının derin yapısında bulmayı hedeflemiş, monomit kuramını bu gaye üzerine inşa etmiştir. Campbell'a göre mitler, efsaneler ve halk hikâyeleri insanın dünyayı anlamlandırma gayreti neticesinde ortaya çıkmış, ortak sembollerce kodlanan ortak döngülere sahip bu anlatılar, insanlığın ortak hafızasını meydana getirmiştir. Bu bağlamda insanlığın evren

* Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (gulay_y1@hotmail.com), ORCID ID: 0009-0001-4341-4487

** Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (aynurnazkocak@hotmail.com), ORCID ID: 0000-0002-9555-1088

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 21. 05. 2024

Makale Kabul Tarihi: 01.06.2024

tasavvurunda “kutsallık” olgusuna dikkat çeken Campbell, bu başlangıç edimini şu şekilde tanımlamıştır:

“Doğu ve Batı’da birçokları için kutsallık anlayışının evrenin ve kendisinin yaratılışlarıyla ilgili deneyimlerinden ayrıldığı, dayanılmaz bir günah, sürgün veya hayal olarak hissedilenden kurtulma özleminin egemen olduğu önemli andan sonra, iki dünyada kendini kurtarma yolları her bakımdan ayrılmıştır. Batı’da geçen bölümde üstünde durduğumuz insan/Tanrı çelişkisine bağlı olarak acı, Tanrı’dan ayrılık olarak anlaşılmaktadır, bu suç, ceza ve kefaret duygularıyla birlikte gelişmektedir. Oysa Doğu’da kutsallığın içkinliğini yanlış bir fikir yürütmeye benimsenmiş olsa da, her şeyde mevcut kabul edildiğinde, anlayış psikolojiktir ve sonuç olarak kurtuluş yolları ve hayalleri doğaüstü bir babanın otoriter yönergelerine değil daha çok alternatif terapilere bağlıdır. Fakat her iki dünyada da kurtuluş için istek duyan ve çaba gösterenlerin coşkularına içtenlikle en bağlı olanlar olması, onlara acı verenin de tam tamına kendi varlıklarını aramalarından kaynaklanması için ironik tarafıdır.”¹

Bu bağlamda monomit kuramının Antik Yunan’daki Herakles, Iason ve Theseus kahramanlık döngülerinde olduğu gibi, kutsal ve ahlaki bir değer kazandırma noktasında kolektif çıkarımlara kapı araladığını belirtmek gerekmektedir.² Hz. İsa’nın yaşamından efsanelere, mitsel anlatılardan masallara kadar farklı kültürlerin farklı zamanlarından anlatılarını ele alan Campbell, çeşitli kahramanlık mitlerinin yapısında tekrar eden ortak akışı sistemleştirmiştir. Monomit kuramını yolculuk metaforu etrafında şekillendiren Campbell’a göre yola çıkış, erginlenme ve dönüş kahramanın yolculuğunun üç temel evresini oluşturmaktadır:

“Kahramanın mitolojik macerasının standart yolu geçiş ayinlerinde sunulan formülün büyütülmüş hâlidir: ayrılma-erginlenme-dönüş: buna monomitin çekirdek birimi denebilir. Bir kahraman olağan dünyadan çıkıp doğaüstü tuhaflıklar bölgesine doğru ilerler: burada masalsi güçlerle karşılaşılır ve kesin bir zafer kazanılır: kahraman bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan bir güçle geri döner.”³

Monomitik yolculuğun ilk aşamasında kahraman sıradan bir dünyada yaşar; ancak huzursuzdur ve arayış içerisindedir. “Maceraya çağrı” aşamasında dışarıdan yahut içeriden bir davetle kahramana başlaması gereken bir macera sunulur. Bu çağrının ardında hayati önem taşıyan bir amaç, gerçekleşmesi istenen bir arzu ya da tüm bu sebepleri bütünleyen bir fenomen olarak önlenemez bir kader vardır. Maceranın erek noktası çoğunlukla kahramanın yaşadığı yerden uzak bir noktada yer alır ve onu sınırların dışına çıkmaya zorlar. Bilinmeyen uzaklıklar; uzak bir ülke, bir orman, erişilmesi güç bir krallık, gizli bir ada, sisli bir dağ tepesi vb. şekillerde kahramanın karşısına çıkabilir.⁴ “Çağrının reddedilişi”, “doğaüstü yardım” ve “ilk eşiğin aşılması” ile devam eden *yola çıkış*, kahramanın yeni yaşamında, metaforik olarak yeniden doğumunun gerçekleştiği “balinanın karnı” ile tamamlanır.

Kahramanın *erginlenme* aşamasını tamamlaması için zorlu sınavlardan geçmesi gerekmektedir. “Sınavlar”, “tanrıça ile karşılaşma”, “baştan çıkarıcı kadın”, “babanın gönlünü alma”, “tanrılaştırma” aşamalarından sonra dönüşümünü tamamlayan kahramanın “nihai ödül”e ulaşmasıyla *erginlenme* son bulur ve kahraman, topraklarına dönmeye hazır hâle gelir.

Dönüş kahramanın yolculuğunun son aşamasıdır; bu evrede kahraman

¹ Joseph Campbell, Doğu Mitolojisi, (çev.: Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara 1994, s. 42.

² Pierre Grimal, Mitoloji Sözlüğü, (çev.: Sevgi Tamgüç) Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012, Sunuş XVII.

³ Joseph Campbell, a.g.e., s.4.

⁴ Joseph Campbell, a.g.e., s.72.

yolculuğunu başladığı noktaya, kazanımları ile birlikte dönerek tamamlar. “Dönüşün reddedilişi”, “büyümlü kaçış”, “dışarıdan gelen kurtuluş”, “dönüş eşiğinin aşılması”, “iki dünyanın ustası” ve “yaşama özgürlüğü” aşamaları ile tamamlanan süreçte kahraman hem fiziksel hem de ruhsal olarak değişmiştir. Döngünün tamamlanması ile kahramanın somut yolculuğu, içsel bir anlam kazanır. Kahraman, yolculuk öncesinde hayatında yer alan boşlukları doldurmuş, kendini gerçekleştirerek var olmayı öğrenmiştir:

“Günlük kulübe ya da kalesinden yola çıkan mitolojik kahraman, macera eşiğine cezbedilir, sürüklenir ya da kendi isteyerek ilerler. Orada, geçidi koruyan bir gölge varlıkla karşılaşır. Kahraman bu gizi alt edebilir ya da onunla anlaşp karanlığın krallığına canlı olarak gidebilir (kardeş savaş ejder savaşı; adak, tılsım), ya da rakibi tarafından katledilir ve ölüme sürüklenir (parçalanma, çarmıha gerilme). Öyleyse eşiğin ötesinde, kahraman, bazısı onu şiddetlice tehdit eden (sınavlar), bazısı büyüsel yardım veren (yardımcılar), alışılmadık, fakat tuhaf biçimde çekici güçler dünyasında yolculuk eder. Mitolojik çevrimin en alt noktasına gelince büyük bir sıkıntı atlattır ve ödülünü alır. Zafer, kahramanın dünyanın anne-tanrıçasıyla cinsel birleşimi (kutsal evlilik), yaratıcı baba tarafından tanınmasıyla (babanın gönlünü alma), kendisinin tanrısallaşması (tanrılaştırma), ya da yine -eğer güçler ona dostça davranmadıysa- almaya geldiği ödülü çalması (gelin kaçırma, ateş çalma) olarak gösterilir; aslında bu bilincin ve böylece varlığın genişlemesidir (aydınlanma, yücelme, özgürlük). Son çaba dönüş çabasıdır. Eğer güçler kahramanı kutsamışsa, artık onların koruma altında ilerler (özel elçi); kutsamamışlarsa, kaçır ve takip edilir (dönüşüm kaçışı, engel kaçışı). Dönüş eşiğinde aşkın güçler geride bırakılmalıdır; kahraman korku krallığında yeniden ortaya çıkar (dönüş, diriliş). Getirdiği ödül dünyayı yeniler (iksir).”⁵

Kavramsal çerçevesi Campbell’ın görüşleri temel alınarak çizilen bu çalışmada, Şor Türklerine ait bir anlatı olan *Ak Plek* destanı monomitik bir metin olarak ele alınacak, kahramanın yolculuğu ayrılma, erginlenme ve dönüş evrelerine ayrılarak incelenecektir.

1. Ak Plek Destanında Kahramanın Yolculuğu

Destanlarda yer alan etno-kültürel motifler, imgeler ve olay örgüsü, işlevsellikleri ortaya konularak ele alınmaktadır. Bu imgeler, sanatsal düşüncenin arketipleridir. Şor sözlü kültürünün sanatsal kodları da bu anlatılar üzerinden ortaya konmaktadır. D. S. Lihaçev, bir ulusun dilinin “ulusun tüm kültürünün sıkıştırılmış cebirsel bir ifadesi” ve dilin kavramlarının “potansiyel biçimde halkın tüm kültürünün somutlaşmış hali” olduğunu belirtmiştir.⁶ Çudayakov’a göre ise peri masalları, efsaneler ve kahramanlık hikâyeleri, eserlerin yaratılmasında kaynak ve motivasyon olan tarihsel gerçekliğin, yaratıldıkları dünya görüşünün, peşinden koştukları ideallerinin, karakterlerinin, ruhlarının insanlar tarafından etik ve estetik olarak kırılmış tasvirleridir. Bu nedenle folklorik-epik düzyazı hem tarihsel hem de sanatsal olarak değerlidir.⁷

Güney Sibiry Türklerinin destanlarında yer alan konular büyük oranda birbirine benzemektedir. Kahramanların eşlerini aramak için sefere çıkışlarını ve mücadelelerini anlatan destanlar L. V. Grebnev ve S. M. Orus-ool’un yaptığı destan tasniflerinde öne çıkmaktadır. S. M. Orus-ool arkaik unsurlarla dolu olan bu destanların ana temalarının daha çok kahramanın nişanlısının veya sevgilisinin peşinden gitmesi, hanın verdiği zorlu

⁵ Joseph Campbell, a.g.e., s.273-274.

⁶ N. S. Maynagaşeva, “Funksionalist Folkloro-Mitolojiçeskih Motivov i Obrazov v Tvortçestve L. Arbaçakoyov B. G Kostoçakova”, Filologičeskie Nauki. Voprosı Teorii i Praktiki, Cilt: 3, Sayı: 81, 2018, s. 31.

⁷ A. İ. Çudoyakov, Şorskiye Skazki Legendı, Kemerovo 2002, s. 8.

görevleri yerine getirmesi ve aynı zamanda yabancı istilacı hanlarla mücadele etmesi olduğunu belirtir.⁸

Alplara özgü evlilik geleneği, epik kahramanın kendisine uygun bir eş bulmak için yola çıkması ve her türlü koşulu yerine getirerek sınavı geçtikten sonra onunla evlenmesini içerir. Sevgiliyi bulma süreci, pek çok engeli aşarak, zor işleri başararak ve buyrukları yerine getirerek gerçekleştirilen bir arayıştır; bu, epik geleneklerin en eski masal motiflerinden biridir.⁹

Anlatı kahramanını yolculuğa çıkararak en önemli güdü, eşini aramaktır. Çudayakov'a göre kahraman eşini başka bir dünyada bulur ve bu eş üst dünya ile ilişkilendirilebilir. Temelleri atılan yeni aile orta (kahraman) ve üst (eş) dünyaların evliliğidir. Kahramanlık masallarındaki bir kadın mutlaka yukarı ya da aşağı dünyalarla bağlantılıdır, bir bahadırın yardımcısı ya da düşmanıdır. Dolayısıyla öngörü yeteneği, olayları tahmin etme yeteneği, bir başkasına (bir kahramana, bir kuşa) dönüşme yeteneği vs. vardır. Kahramanın yardımcısı olduğu için kadın tamamen erkeğin elindedir, ona yol gösterir, onu rahatlatır. Sosyal ve domestik masalarda ise tam tersine kadın tamamen erkeğin gücü altındadır. Ancak her zaman sadakat, erkeği onurlandırma ve yüceltme motifi kadınla bağlantılıdır; sevgilisi, babası veya erkek kardeşi uğruna her şeyi yapar, tüm büyük yeteneklerini kullanır.¹⁰

Bu çalışmaya esas olan *Ak Plek* destanı, anadili Şorca olan halkbilimci L. N. Arbachakova'nın sırasıyla 1999, 2000 ve 2002 yıllarında V. E. Tannagashev'den derlediği "Güneşi Gören Kyun Kyok" (1588 mısra, "Kyun Kyok"), "Ak Plek" (1306 mısra, Ak Plek), "Işık Olak" (1369 mısra, Svet Oolak) adlı üç kahramanlık destanın yer aldığı *Skazaniya Şorskova Kayçı B. E. Tannagaşeva* adlı kitaptan alınmıştır. Komus eşliğinde kaylanarak söylenen destanlar, E. N. Kuzmina'nın editörlüğünde 2014 yılında kitap olarak basılmıştır.¹¹

Türk anlatı geleneğinde, kahramanın içsel ve somut yolculuklarıyla "olgunlaşması" sıklıkla kullanılan bir tema olmuştur. *Ak Plek* destanı da kahramanın evlilik yolculuğunu konu almaktadır. Destanın kahramanı Ak Plek'in kaderinde yazılı olan eşini almak ve bozulan toplumsal düzeni yeniden sağlamak için yaptığı eylemler incelendiğinde kahramanın bir erginleme yolculuğuna atıldığı, sınavlarla dolu olan bu maceradan olgunlaşarak evine döndüğü görülmektedir. Erginlenen ve dönüşen kahraman aynı zamanda topluma karşı olan görevini de yerine getirmiştir.

Bu erginlenme macerasını monomitik düzlemde üç temel evreye ayırarak incelemeyi önce olay örgüsünü nakletmek gerekmektedir. *Ak Plek* destanının olay örgüsü şu şekildedir:

1. Ak dağın eteğinde, altın otağda, ak bora atlı Ak Plek, yapayalnız yaşarken altın yeleli ak kır atıyla bir alp gelir. Dokuz göğün altında, dokuz hanlığın sınırlarında yaşayan Altın Topçu Ak Plek'e evleneceği kızıdan haber getirir. Güneşin önünde duran doksan aşitli altın taygada yaşayan Kün Arıg'ın onun kaderi olduğunu söyler.

2. Ak Plek guguk kuşunun ötmesiyle dört köşesine (evine) selam vererek Altın Topçu'yla yola çıkar. Gökyüzüne kadar uzanan doksan aşitli altın taygaya vardıklarında altmış aşitli altın taygayı görürler. Burayı aştıktan sonra Altın Topçu Ak Plek'i yalnız bırakır çünkü Ak Plek'in atının olağanüstü koşumu onun atında yoktur.

3. Ak Plek dokuz gün boyunca güneş açmadan, taştan yağın doluların altında gider ve Altın Dağ'a ulaşır. Altın Dağ'daki altın otağa vardığında orada sayısız atlar olduğunu görür. Altın otağa doğru dayanmış yetmiş kulaç bakır asayı görür. Eşiğe basıp selam verdiğinde altın masanın başında oturmuş yiğitleri görür. Dokuz başlı Alp Çelbegen de oradadır. Kün

⁸ Metin Ergun ve Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 36.

⁹ Burul Kızırbayeva ve Abdikerim Muratoy, "Alplara Mahsus Evlilik", (çev.: Mehmet Aça), *Milli Folklor*, Sayı: 37, 1998, s. 37.

¹⁰ A. İ. Çudoyakov, a.g.e., s. 8.

¹¹ Ak Plek destanı için bk. E. N. Kuzmina (ed.), *Skazaniya Şorskova Kayçı B. E. Tannagaşeva*, Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoye Otdeleniye İnstitut Filologii, Novosibirsk 2014, s. 144-216.

Kaan, Alp Çelbegen ile Ak Plek'e ulu yarış koyar. Alp Çelbegen "Benim bakır asam koşmuyor," diyerek atı olmadığını söyler. Yarışın atsız olmasına karar verilir. Küren Kılış, Ak Plek'e "Dokuz başının ortasından nişan al, sonra ben sana yardım edeceğim," der. Düellonun sonunda Ak Plek gökyüzünün kırk katına çıkıp kara polat kılıcıyla Alp Çelbegen'i ikiye ayırır. Ortalığı kara duman kaplar. Alp Çelbegen'in arıg canına ulaşırlar.

4. Alp Çelbegen'den sonra karşılıklarına Kara Möke ve Kara Salgın çıkar. Aydan ay, yıldan yıl geçer. Dokuz yıl ve ikinci dokuz yıl geçer, sonunda onların da arıg canına ulaşırlar.

5. Kün Kaan'ın altın otağına vardıklarında onu endişeli görürler. Altı gün boyunca yiyip içerler. Altı günün sonunda Ak Plek, Kün Arıg'ı görür. Kün Arıg kırk odanın ardından altmış kadın cariye yetmiş erkek cariye ile çıkar ve çıkmasıyla altın otağ aydınlanır. Ak Plek kızı çok beğenir. Dokuz gün boyunca kız düğünü yapıp yiyip içerler.

6. Kün Kaan onlara, Kara düşünceli oğlu Altın Kılış'tan ve kardeşinin oğlu Kara Kılış'tan söz eder. "Onlar Ak dünya içinde alp bırakmadılar, yetmiş kat gökyüzüne çıkıp yalnız yaratıcının altın kitabını koparıp attılar," diyerek tehlikeden bahseder. Ak Plek, Kün Arıg'ı yumurtaya dönüştürüp kendi yurduna götürür. Yumurtayı çıkarıp düşürmesiyle kaz yavrusu gibi silkelendir ve yumurtadan Kün Arıg ortaya çıkar. Aş-yemek yiyip altı gün boyunca otururlar.

7. Altı günün sonunda Altın Kılış ile Kara Kılış gelir. Dokuz gün kapışırlar. Dokuz günün sonunda at aşmaz ormanlı sırta altın yeveli Altın Topçu gelir. Dokuz gün daha kapışırlar. Dokuz günün sonunda at aşmaz ormanlı sırta Kara Küren at gelir. Dokuz yıl boyunca kapışırlar. Dokuz yıl sonra Küren Kılış gücünün yetmediğini söyleyip ağlayarak göğün kırk kat üstüne çıkar. Üç alp vuruşmaya devam ederler. Yer onları kaldıramaz, önce kırmızı kum olan yerin seksen kat altına sonra yerin yirmi kat altına düşerler. Kırk yıl boyunca kapışırlar, kırk yılın sonunda Ak Plek öyle bir vurur ki iki alpin dört ayağını devirir. Onları altı kez savurur, yerin dokuz kat üstüne kaldırır. Orada inekten büyük gök rengi taş iki yiğidin üzerine düşer ve yerin seksen kat altı sallanır. İki yiğidin kemikleri un gibi olur.

8. Dört nala giderek yurduna ve Kün Arıg'a kavuşur. Altı gün boyunca yemekle doyarlar. Kırk balta alıp kırk güzel çağırırlar ve büyük düğün hazırlığı yaparlar. Dokuz gün boyunca düğün devam eder. Dokuz gün sonra karısı Kün Arıg'ı dokuz odanın içine götürür, dokuz gün orada kalırlar.

2. Ak Plek Destanında Monomitik Yolculuğun Aşamaları

Monomitik yolculuğun ilk safhasında, kahraman sıradan bir dünyada yaşamaktadır, ancak içsel olarak huzursuzdur ve bir arayış içindedir. "Maceraya çağrı" evresinde, kahramana dışarıdan ya da içeriden gelen bir davetle yeni bir macera sunulur. Bu çağrının ardında, hayati önem taşıyan bir hedef, gerçekleşmesi arzulanan bir istek ya da bu faktörleri bir araya getiren kaçınılmaz bir kader bulunmaktadır. Maceranın zirvesi genellikle kahramanın aşına olduğu yerden uzakta ve onu sınırlarının ötesine taşıyan bir noktada bulunur. Bilinmeyen diyarlar; uzak bir ülke, gizemli bir orman, ulaşılması zor bir krallık, gizli bir ada, sisli bir dağ zirvesi gibi şekillerde kahramanın önüne çıkabilir.¹²

2.1. Yola Çıkış

Ak Plek destanında "yola çıkış" evresi, kahramanın kendi kaderi hakkında bir bilgi edinmesiyle başlar. Bu süreç şu şekilde gelişir: Ak dağın eteğinde altın otağda ak bora atlı Ak Plek yapayalnız yaşarken altın yeveli ak kır atıyla bir alp gelir. Dokuz göğün altında dokuz hanlığın sınırlarında yaşayan Altın Topçu Ak Plek'e evleneceği kızıdan haber getirir. Güneşin önünde duran doksan aşitli Altın Tayga'da yaşayan Kün Arıg onun kaderidir. Kulağına guguk kuşunun da ötmesiyle kızı görmek için yola çıkar:

¹² Joseph Campbell, a.g.e., s. 294.

“Altın stol túbünde
Kezek tayğa şeni alıp odur-saltır.
Aķ çarıkķa toldura tuğan
Kümüş çallıg
Aķ por attıg Aķ Plek çurtapça.
Aķ Plek kara çağısķa odur-kelip,
Aşpa-tabak çıib-odurça.

...

Altın örgedeñ pas şıgardı:
– Eze, tört toluğum, – tedir, –
Ezenme-ķudayba ķalaar, – tedir. –
Men kelgemçe,
Çakşı ezen-abır tur-kelip,
Meni saķtalaar, – tep-kelip,
Ezen-mençi perb-aldı tört toluķķa.
Altın örgeneñ pas şıķtılar.

Görüldüğü üzere *Ak Plek*, yaratılış kozmogonisine ilişkin tasvirlerle başlamakta, bir uyanışa işaret etmektedir. Campbell bu evren tasavvurunun ilk algılanışını şöyle yorumlamaktadır:

*“Kozmogonik çevirimin sergilediği felsefi formül bilincin, varlığın üç düzlemi boyunca dolaşımıdır. İlk düzlem uyanma deneyimidir; dış dünyanın, gün ışığıyla aydınlanan ve herkese ortak olan sert, ağır bilincinde olarak.”*¹³

Kahramanın aynı zamanda ontolojik tanımlanmasıyla ilgili olan bu durum, yaratılış kozmogonisinin bir getirisi ve doğal bir sonucu olan kıyamet duygusunun¹⁴ yani başlangıçtan sonraki yok oluş eskatolojisinin de zorunluluğudur. Başlangıcın kolektiflik içermesi destan metninin doğasına yöneltilen bilimsel kritiğe ait bir yaklaşım biçimidir. Rosenberg bunu şu şekilde ifade etmektedir:

*“Carl Jung ve Karl Kerényi, Erich Neumann ve daha geniş anlamıyla Joseph Campbell de aralarında olmak üzere Freudistler, söylenceleri evrensel ve ortaklaşa bilinçaltının ifadesi olarak görürler. Onlara göre doğuştan gelen psikolojik özellikler, tüm dünyada ve tarih boyunca insanların yaşam akışına nasıl yanıt verdiklerinin, ne gibi deneyimler yaşadıklarını belirler. İnsanların ortak bilinçaltı anne, çocuk, kahraman, dev veya sahtekâr gibi arketipler içerir.”*¹⁵

Dolayısıyla *Ak Plek* anlatısındaki uyanış ve yaratılış tasvirini hem bir kozmogoni kalıbı veya kutsallık ritüeli olarak görmek hem de kolektif bilinçaltının evrensel kodlarını barındıran zengin bir kaynak olarak yorumlamak gerekmektedir.

2.2. Erginlenme

Macera çağrısına cevap vererek büyülü eşiği aşan kahraman gücünün ve cesaretinin sınındığı yeni bir dünyaya adım atar. *Ak Plek* destanında kahraman, dokuz gün boyunca güneş açmadan, taştan yağın doluların altında gider ve Altın Dağ'a ulaşır. Altın Dağ'daki altın otağa vardığında orada sayısız at olduğunu görür. Eşiğe basıp selam verdiğinde altın masanın başında oturmuş yiğitleri görür. Dokuz başlı Alp Çelbegen de oradadır. Kün Kaan (kızın babası) Alp Çelbegen'le Ak Plek'e ulu bir yarış koyar. Alp Çelbegen, atı olmadığını söyler ve yarışın atsız olmasına karar verilir. Küren Kılış, Ak Plek'e dokuz başının ortasından nişan alması gerektiğini, kendisinin ona yardım edeceğini söyler. Düellonun

¹³ Joseph Campbell, a.g.e., s. 294.

¹⁴ Joseph Campbell, a.g.e., s. 299.

¹⁵ Donna Rosenberg., Dünya Mitolojisi/Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi, (çev.: Koray Aktan vd.), İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 25.

sonunda Ak Plek gökyüzünün kırk katına çıkıp kara polat kılıcıyla Alp Çelbegen'i ikiye ayırır. Ortalığı kara duman kaplar. Böylelikle kahramanın ilk sınanması Alp Çelbegen'le olur. Ak Plek burada kahramanın yolculuğunda temel bir adım olan gelin yatağına varışın ön koşulunu -zor görev motifini- gerçekleştirmiş olur.

Jean Paul Roux, erkeklerin topluma girişinin evlenmeye eşdeğer şekilde ortaya çıktığını, kadın almayı sağlayan ergenlik ritüelinin dövüşün gerçekleşmesiyle mümkün olduğunu söyler.¹⁶ Kahraman engelleri aşip sınavı geçtiğinde toplumsal konumu da değişmektedir.¹⁷ *Ak Plek* destanında kahraman, *Kün Arıg*'la evlenmeyi bu sınavla hak eder. Ancak macera henüz bitmemiştir:

*Ak çarık iştinde
Toldura tuğan, tedir,
Ölbes-parbas
Kırık kulaş sınığ
Kara sar attığ Kara Möke
Kara Möke kelça, – tedir.
Üş kulaktığ
Kara por attığ Kara Salgın, – tedir.
İygi nançılar, – tedir,
Ölbes-parbas alıptar, – tedir.*

Küren Kılış Ak Plek'e kırk kulaç boylu kızıl atlı Kara Möke ile kara kızıl atlı Kara Salgın'ın geldiğini haber verir. İkinci sınavı da başarıyla geçen Ak Plek için geçmesi gereken son sınav başlar; dokuz gün süren kız düğününden sonra *Kün Kaan* onlara ondan doğan Kara düşünceli oğlu *Altın Kılış* oğlundan ve kardeşinin oğlu *Kara Kılış*'tan söz eder: "Onlar Ak dünya içinde alp bırakmadılar, yetmiş kat gökyüzüne çıkıp yalnız yaratıcının altın kitabını koparıp attılar," der ve tehlikenin büyüklüğünden söz eder. Kahramanın yurdundan ve halkından uzakta uzun yıllar ayrı kalması kahramanın yeniden doğuşu için sembolik ölüm olarak değerlendirilmelidir.

2.3. Dönüş

Monomitik maceranın sonunda kahraman eve dönmelidir: "Kahraman; ödülün, topluluğun, ulusun ya da gezegenin ya da on bin dünyanın yenilenmesiyle sonlandırabileceği bilgelik tılsımlarını, altın postu, ya da uyuyan prensesini insanlar arasına geri getirmesi gerekmektedir."¹⁸ Dönüş, uzun bir süre boyunca yalnızlık ve zorluklarla baş ederek olgunlaşan ve değişen bireyin, geri dönerek toplumla yeniden kaynaşması olarak tanımlanan bir bütünleşme ritüeliyle ilişkilendirilmektedir. Kahraman, büyük zorlukları aşarak güçlü ve cesur olduğunu kanıtlar ve toplumuna yeni bir birey olarak geri döner.¹⁹ Bu destanda da kahraman evlenme yolculuğunda engelleri aşarak bilgi ve erdem sahibi olmuştur. Ak Plek uzun yıllar süren mücadelenin sonunda düşmanları *Altın Kılış* ve *Kara Kılış*'ı yenerek dörtnala yurduna ve *Kün Arıg*'a dönerek erginlenme macerasını tamamlamıştır.

Sonuç

Güney Sibiryaya Türklerinin yaşamında hareket oldukça önemlidir ancak bu durum dinlenme alanının düzen ve huzurunun sağlanması gereğini de beraberinde getirmektedir. Bu ebedî varoluş, destan kahramanının ait olduğu toplulukla fiziksel, sosyal ve kültürel anlamda uyum ve dengeyi sağlamasıyla gerçekleşmektedir. Güney Sibiryada destanlarında

¹⁶ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (çev.: Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011, s. 210.

¹⁷ Joseph Campbell, a.g.e, s. 139.

¹⁸ Joseph Campbell, a.g.e, s. 225.

¹⁹ Ömer Tecimer, *Sinema Modern Mitoloji*, Plan B Yayınları, İstanbul 2005.

Ak Plek Destanında Kahramanın Sonsuz Yolculuğu

evren gök, yeryüzü ve yeraltı olarak üçe bölünmüş, yurdundan ayrılan Ak Plek, aşağı dünyanın dokuz başlı canavarı Alp Çelbegen’le ve üst dünyanın kutsal kitabını yırtıp atan Kara Kılış ve Küren Kılış’la mücadele etmiş, macerasını zaferle taçlandırmıştır. Campbell’in monomit kuramı bağlamında incelenen *Ak Plek* destanında epik kahramanın temelde eşini arayıp bulmak için çıktığı yolculuk ve üç âlemde gösterdiği mücadeleler toplumda düzen ve huzurun sağlanmasını da beraberinde getirmiş, yolculuk metaforunun, bireyselden toplumsala açılan bu erginlenme macerasının anlamlandırılmasında ideal bir ölçek olduğu tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- BİLEN, Osman, Çağdaş Yorum Bilim Kuramları/ Felsefi ve Eleştirel Hermeneutik, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2016.
- CAMPBELL, Joseph, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, (çev.: Sabri Gürses) Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013.
- CAMPBELL, Joseph, Doğu Mitoloji Tanrıların Maskeleri, (çev.: Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara 1994.
- ÇUDOYAKOV, A. İ., Şorskiye Skazki Legendı, Kemerovo, 2002.
- ERGUN, Metin ve AÇA, Mehmet, Tıva Kahramanlık Destanları I, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- GRİMAL, Pierre, Mitoloji Sözlüğü, (çev.: Sevgi Tamgüç) Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.
- KIDIRBAYEVA, Burul ve MURATOY, Abdikerim (1998). “Alplara Mahsus Evlilik”, (çev.: Mehmet Aça), Milli Folklor, Sayı: 37, 78-85.
- KUZMİNA, E.N. (ed.), Skazaniya Şorskoo Kayçı V. Ye. Tannageşeva, Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoye Otdeleniye İstitut Filologii, Novosibirsk 2015.
- MAYNAGAŞEVA, N. S. “Funksionalist Folkloro-Mitolojiçeskih Motivov i Obrazov v Tvortçestve L. Arbaçakoyov B. G Kostoçakova”, Filolojiçeskie Nauki. Voprosı Teorii i Praktiki, Cilt: 3, Sayı: 81, 2018, s. 30-38.
- ROSENBERG, Donna, Dünya Mitolojisi/Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi, (çev.: Koray Aktan, vd.), İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- ROUX, J. P., Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (çev.: Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011.
- TECİMER, Ömer, Sinema Modern Mitoloji, Plan B Yayınları, İstanbul 2005.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of “Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)”:

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Destek ve Teşekkür / Support and Acknowledgment: Tez danışmanım Prof. Dr. Aynur Koçak’a teşekkür ederim./ *I would like to thank my thesis advisor Prof. Dr. Aynur Koçak.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.*

Yazarın Notu / Author’s Note: Bu makale, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk edebiyatı Anabilim Dalında Prof. Dr. Aynur KOÇAK’ın danışmanlığında hazırlanan “Şor Destanı Ak Plek’te Kaos ve Kozmos Düzleminde Zaman ve Mekân” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. *This article is derived from Yıldız Technical University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Literature, PhD dissertation entitled “Time and Space in the Plane of Chaos and Cosmos in the Shor Epic Ak Plek”, prepared under the supervision of Prof. Dr. Aynur KOÇAK.*

Katkı Oranı Beyanı / Author Contributions: Makale çift yazarlı olup katkı oranı eşittir./The article has two authors and the contribution rate is equal.